

tapasztalható karrosodásról. Elemzi a közetszerkezet ezekre gyakorolt hatását is. Egy másik fő fejezet pedig a karrformák kis léptékű, lokális övezetességével foglalkozik.

Külön kell szólni a szöveget remekül kiegészítő nagyszerű kép- és ábraanyagról. A 104 (!) magyarázó ábra remek, szemléletes, saját szerkesztésű rajzokat, oszlop és kördiagrammokat, az egyes formák kapcsolatait bemutató csoportosításokat tartalmaz. Különösen értékesek és tanulságosak a pontos méréseken (írányméréseken, térképezéseken és szelvényezéseken) alapuló ábrák, amelyeken pl. egy meanderkarr lefutását tanulmányozhatjuk, vagy rózsadiagramot szemlélhetünk.

A 68 fénykép egy tankönyv ábráihoz hasonló „ideálisan” szabályos karrokat mutat be. Ezek tanulmányozásával érthetjük meg igazán a karrformák könyvben ismertett csoportosításának hosszát.

Veress Márton könyvét bátran ajánlom a karsztudományok iránt érdeklődőknek. Nagy érdeme, hogy a külföldi kollégák számára is elérhető angol nyelven mutatja be a magyarországi karsztkutatást.

Leél-Óssy Szabolcs, Budapest

Távol a Gyimestől

Ilyés Zoltán, 2007: *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18-20. századi fejlődése Gyimesben*. Disszertációk az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékéről I., 191 old., Eszterházy Károly Főiskola, ISBN 978-963-9417-61-8, Eger

A társadalom- és kultúrtörténeti kutatások általában országos vagy regionális szinten közelítik meg tárgyukat, aminek nagy előnye, hogy átfogó és egységes képet rajzolhatnak valamilyen kor társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyairól, de ugyanakkor kevésbé alkalmasak a helyi sajátosságok feltárására és megragadására. Azt az űrt, amit az általános társadalom- és kultúrtörténeti kutatás hagy(hat) a kisebb területi egységek megismerésében kitöltheti a hely- és kistáj-történetírás, a falu- és tájmonográfia, melynek elsődleges feladata, hogy szem előtt tartsa a legkisebb társadalmi képleteket, a legtöbb alkalommal mozaikszerűen jelentkező tájiságot és az egyediséget.

Ennek a kihívásnak felel meg az Ilyés Zoltán által jegyzett kötet, melynek célkitűzéseit a lehető legpontosabban fogalmazza meg a szerző: *Munkánkban a természeti adottságokat is számbavevő komplex megközelítésmód igényét nem feladva, döntően a tájat használó, szociokulturálisan és gazdaságilag meghatározott társadalom tér- és tájformáló hatását szem előtt tartva, a történeti kultúrföldrajz, az alkalmazott történeti földrajz, a történeti és a recens jelenségek felé egyaránt forduló kultúrkutatás, az ökológiai antropológia és a történeti ökológiai interdiszciplináris megközelítésmódjával, rendszerszemléleti igénnyel kívánjuk számba venni a Tatros felső vízterületének kultúrföldrajzi jellegzetességeit és értékeit. Ezen túlmenően jellegzetes forma- és elemegyüttesek bemutatásával ajánlásokat teszünk a tájvédelem, a tájtervezés és az ökomuzeális hasznosítás számára.*

A disszertáció megvédése és e kötet megjelenése között eltelt egy évtized alatt az erdélyi, főleg a székelyföldi turizmus fejlődésével párhuzamosan egy újabb cél is körvonalazódott: *hozzájárulni a gyimesi kultúrtáj differenciáltabb megértéséhez, és a kultúrtáji elemek mértékadó örökségesítéséhez, bemutatásához. Szerény célként végül azt is megfogalmazzuk, hogy a helyi érdekekre és a helyi «kishagyományra» alapozó tájvédelem, örökség-menedzsment ne legyen kritikátlan kiszolgálója a Magyarországról jelentkező folklorisztikus, romantizáló és olykor „nagy magyar” igényeknek.*

A tizennégy fejezetből álló kötet az előszó és a célkitűzések megfogalmazása után egy „diszciplináris és alapfogalmi” résszel indul. A szerző röviden bemutatja a kultúrföldrajz önálló tudományággá való alakulásának mozzanatait, definiálja a fogalmat, rámutatva, hogy a kultúrföldrajz a társadalmi tudományok és a geográfia határán elhelyezkedő diszciplína, amely a közösségek és társadalmak lokális, regionális és nemzeti szintű identitására fókuszál, központi hangsúlyt helyezve az ember és környezete közötti kölcsönös kapcsolatra. Ezek után a magyar kultúrföldrajzi kutatások főbb művelőit sorolja fel, akikről elmondható, hogy számukra közelebb állt a német iskola gondolatvilága és ignorálták a francia, zömmel Vidal de la Blanche neve által fémjelzett műhely elképzeléseit. Ilyés Zoltánnak azonban mindenre kiterjed a figyelme, nem feledkezik meg a francia iskola kultúrokológiai szempontú megközelítésének megemlítéséről sem. Tisztázza továbbá a történeti földrajz, az antropogén geomorfológia, a kulturális és történeti ökológia fogalmait, majd bemutatja az értekezés megközelítésmódja szempontjából releváns környezeti és tájkategóriákat. E célból – olvasottságáról és a szakmát meghaladó széles ismereteiről tanúságot téve – igen messziről indul: Heideggernek a *Lét és idő* c. művében megalkotott világ fogalmától, hogy eljusson a reális, fizikai környezet, a milió definíciójáig és annak fontosabb típusai felsorolásáig, majd a tájértékelés apropóján, „mankó” használata gyanánt, vissza-visszatér a német humán/kultúrgeográfiai irányzat megállapításaihoz.

A diszciplináris kérdések tisztázása után a kultúrtáj kutatástörténetéről olvashatunk. Megtudjuk, hogy a három községet – Gyimesbükk, Gyimesfelsőlok és Gyimesközéplek – felölelő, a Tatros felső folyása mentén elterülő, nagyjából hét kistájon keresztül húzódó Gyimesről mindeddig nem született egy egységes monográfia. A tájhasználatról, a néprajzi kérdésekről, a településszerkezetről többen is említést tesznek, többek között Orbán Balázs, Benkő Károly, Vámszer Géza. A kászoni építkezésről Kós Károly egy teljes monográfiában értekezik. A tágabb terület (Csíki-havasok, Gyilkos-tó környéke) geobotanikájáról Nyárádi Erasmus Gyula, Csürös István, Csürös Margit és Pálfalvi Pál közöltek tanulmányokat. A Gyimesi-szoros mint védelmi táj vonatkozásában Cholnoky, Szádeczky és Prinz Gyula műveiben, a terület természeti földrajzi és földtani jellemvonásairól pedig a Keleti-Kárpátok középső csoportját bemutató átfogóbb tanulmányokban találunk utalásokat.

A következő fejezet a források számbavételével foglalkozik. A rendelkezésre álló térképek száma igen korlátozott volt. A szerző a három katonai felvételezés térképanyagaira, az 1873-ból, 1909-ből és 1965-ből származó kataszteri, valamint a 20-30-as és a 90-es években

készített üzemtervi térképek adataira támaszkodva részletes településföldrajzi és tájhasznosítási szempontú térképanalízist végzett, és genetikai szempontból értelmezve hét időmetszetben mutatta be a tájszerkezeti elemek kialakulását. E fejezetnél a recenzió írója az igen alapos és jól strukturált tanulmány talán egyetlen hiányosságára hívhatja fel a figyelmet: érdemes lett volna a 21. század technikáját is alkalmazni, ún. légi és műholdképek kiértékelésével értelmezni az utóbbi egy-két évtizedben végbemenő területhasznosítási és birtokszerkezeti változásokat. A térképi források kivételével bőven álltak rendelkezésre az oklevéltárak, a jogtörténeti és etimológiai gyűjtemények, a családi dokumentumgyűjtemények, erdészeti és legelő üzemtervek, illetve az írott sajtó forrásanyagai és adatai.

A Gyimesek természetföldrajzi tulajdonságainak – a legilletékesebb szerzők tanulmányaira alapozott – rövid ábrázolása következik. Ebben a részben a klasszikusnak is mondható tektonikai, földtani, domborzati, éghajlati, hidrológiai, geobotanikai és pedológiai jellegzetességek bemutatása mellett sor kerül a természeti határok és a kulturális-politikai határok közötti összefüggések felvázolására is. Megtudjuk, hogy „Székelyföld Moldva felőli határa a Keleti-Kárpátok homokkővonulatai közül jobbra azokon fut, amelyekbe a belső vízválasztókról induló regressziós völgyek szűk szorulatokat, szurdokokat véstek”. Ennek a kettős határvonalnak a stratégiai jelentőségéről már Cholnoky, Szádeczky és Prinz is említést tettek. Megtudjuk továbbá, hogy a történelmi határ tájban és nem tájhatáron fut, és mindkét irányba, vagyis Moldva és a Székelyföld felé is „hasonló ökológiai adottságú területek” húzódnak, de „a sokszor 30 km széles, magashegyi lucfenyvesek és alhasvasi gyepek által borított határ menti területek a középkorban és a kora újkorban nem váltak a székely oikumené szerves részévé”.

A szerző a hetedik, a leghosszabb fejezetet a történeti kultúrtáj fejlődésének szánta. E rész igazi csemegét jelenthet a szakemberek, de még a laikusok számára is. Olvashatunk benne a gyimesi csángók eredetéről, a népesség etnokulturális sajátosságai és a tájhasználat összefüggéseiről, a területbirtoklás etnikai szempontú változásairól, a lakosság társadalmi-szociális tagozódásának és foglalkozási rétegződésének térben és időben való alakulásáról (a kutatás esetenként kiterjed a tágabb érelemben vett Gyimesre is, mely magába foglalja Hárompatakot, sőt a szomszédos Szépvízre, Szentmihályra, Csobotfalvára, Madarasra és Szentmiklósrá is, települések, amelyek dűlői részben vagy teljesen kiterjednek a vizsgált területre) és nem utolsósorban a természeti-táj adottságok, a társadalomszervezet és életforma, illetve a településszerkezet és tájhasználat összefüggésrendszeréről.

Néhány gondolat erejéig érdemes megállni az első két kérdésnél. Ilyés Zoltánt igen körültekintő és részletes kutatásai arra a következtetésre vezették, hogy a gyimesi csángók egyrészt a pestisjárványok, az elviselhetetlen robotkötelezettségek és nem utolsósorban a Mária Terézia-féle határórség-szervezés miatt elmenekült székelyek, másrészt pedig a túlnépesedés, az adók növekedése, a falusi szokásjog megszűnése és a drinápolyi egyezmény utáni gabonakonjunktúra hatására (az angliai 16-17. századi fordított irányú – a közlegelő tragédiájának nevezett – folyamatra emlékeztető jelenség) a 19. század első felében zömmel Moldvából nyugat felé vándorló román pásztornépesség együttéléséből alakult ki.

A két etnikum tájhasználati szokásai a kezdetben igen eltértek egymástól: míg a pásztorkodó románság az erdőt mindenütt jelenvaló, megkerülhetetlen akadálnak és ennek értelmében pusztítandónak tekintette, addig a székelység számára megélhetési forrást jelentett, és ebből kifolyólag a székely falutörvények a hagyományos faizás kivételével tiltották az erdők irtását. Idővel a gyimesi csángók „erdőkonceptiója” a románságéval azonosult, ami a pásztorkodás széles elterjedésével magyarázható.

A következő fejezet a helynevek etimológiájával foglalkozik. Ezek a nevek jelentős adalékokkal egészítik ki a monográfiát, híven ábrázolva a települések történetének alakulását és a birtokviszonyok változását. Ily módon a helynevek a természeti és antropogén felszínalakzati és

ökológiai viszonyokat, a földtani felépítés sajátosságait, a tájhasználat módozatait, az uralkodó morfordinamikai folyamatokat, a tulajdonviszonyok alakulását, stb. tükrözik. A helynevek különböző „megnevezései pontosan utalnak a helyiek természetes ökológiai ismereteire, kifinomult klasszifikációs rendszereire, gyakran lefedve a tájökológiában használt ökotop, illetve nanochor egységeket” olvashatjuk. A recenzió terjedelmi korlátai azonban nem teszik lehetővé az etimológiára vonatkozó reflexiók további kifejtését.

A kilencediktől a tizenegyedik fejezetig bezárólag a történeti kultúrtáj kérdése kerül górcső alá. Ez a blokk a Gyimes vidékének uralkodóan agrárjellegéből fakadó és a hagyományos tájhasználat következtében kialakuló reliktum és állandó jellegű antropogén formái és az ezek által kialakított alakegyüttesek bemutatását tartalmazza. Megismerkedhetünk a birtokhatárt jelző antropogén morfológiai elemekkel (néhány példa: kőjelek, határkövek, kőhalmok, tájesztétikai elemek, földsáncok és -kertek, agrogén teraszok), az agrárhasznosítás morfológiai tanúival (kőrákások, kőkupacok állattiprások lépcsők, agrogén teraszok, lépcsős mezsgyék), az erózió és a vadkár elleni védekezés alaki emlékeivel (gyepű, farkasverem), a történeti energianyerés, a hagyományos háziipar, a bányászat és a közlekedési infrastruktúra morfológiai elemeivel (mart, dugás, taploca, szénavontatási pálya), valamint a hadászati emlékekkel és elemegyüttesekkel (várgyepű, lőállás, sánc).

E történeti kultúrtáji kép „kialakításában nagy szerepe volt a terület korábban periférikus helyzetének, a hagyományos életmodellek, a paraszti autarkia továbbélésének, a társadalmi-gazdasági fejlődés felemás jellegének. Régióink tehát a társadalmi mobilitás és innováció szempontjából alulfejlett, a kultúrtáji diverzitás szempontjából azonban értéket képvisel, a havasi tájhasználat tekintve a magyar nyelvterületen majdnem egyedülálló”. Mivel a gyimesi táj sem természetvédelmi, sem műemlékvédelmi szempontból pillanatnyilag nem áll védelem alatt, csak felvilágosító munka révén és az önkormányzatok által kezdeményezett tájvédelmi intézkedésekkel lehet(ne) megőrizni az utókor számára ezt a hagyományos és egyre ritkább tájmintázatot. A gyimesi tájat leginkább veszélyeztető tényezők közül legtöbb a birtokviszonyok megváltoztatásával kapcsolatosak, mint pld. az erdők privatizációja, a birtokok spontán tagosítása, de megemlíthető még az egyneműsödő tájhasználat, a legelőterületek visszaszorulása, a tájgondozás hiánya, a motorizáció elterjedése, az építkezési divat, egyszóval a modernizáció, a globalizáció és a viszonylagos elszigeteltség megszűnése. A fejezet a kultúrtáj védelmének érdekében a szerző által fontosnak látott feladatok felsorolásával végződik.

A kötet utolsó blokkját alkotó három fejezet a magyar és angol nyelvű összefoglalót és egy igen alapos, zömmel magyar, de román és német forrásanyagokat felsoroló bibliográfiát tartalmaz. Külön érdemes megemlíteni, hogy a román karakterek mindenhol a helyükön találhatóak, ez nem csak a nyomda ördögének aludhatnékján múlt, hanem a szerző nyelvismeretének és mindenre, a legapróbb részletre is kiterjedő figyelmének, valamint alapos munkájának eredménye. A kötet további erénye, hogy mondatai kerek, befejezettek, alany és állítmány mindig a helyén található (ezt nem mondhatja el minden tudományos kötet szerzője), illetve a szövegben csak indokolt helyen jelennek meg az idegen kifejezések.

Összességében elmondható, hogy egy átfogó jellegű, módszertanilag jól felépített és rendszerezett, világos gondolatvezérlésű, multidiszciplináris szemléletet nyújtó és ugyanakkor igen érdekes kötetlet lettünk gazdagabbak.

A távol a Gyimestől cím pedig a szerzőnek a tájhoz való lelki kötődését jelzi: a Keleti-Kárpátok hegyvonulataitól távol szocializálódó Illyés Zoltán nemcsak tudományos témára, hanem életre szóló barátságokra is lelt a Kárpát-medence e félreeső zugában.

Géczi Róbert, Budapest